

מאה שנה ל„הצפירה“*

מאת א. ר. מלאכי

הגליון הראשון של „הצפירה“ יצא ביום ג', ד' אדר ראשון, תרכ"ב, גליון קטן בן שמונה עמודים קטנים, שחותמו של סלוניםמסקי איש-המדע ומפיץ המדע היה טבוע עליו. על הקוראים עשה רושם כהמשך לספרי חז"ס, אבל בצורה אחרת וכדרך יותר מודרנית ויותר קרובה לחדור אל העם.

גם מאמר התכנית של העתון נקרא בשם „פתח דבר“, כאילו היתה הקדמה או פתיחה לספר ולא מאמר-מגמתי של עתון, ובראשו הציב למוטו פסוק מתהלים (ח', ז): „תמשילהו כמעשה ידיך כל שנתה תחת רגליו“. בכשרונו המיוחד ירצה ויסביר לקוראיו: „רבות פעלה החכמה בקרב הארץ בימים האחרונים האלו, גדלו ועצמו השנויים הרבים אשר שנתה והחליפה את סדרי מעשי האדם ותחבולותיו על פני האדמה: על ידי המדעים והמצאות החדשות התנוסס רוח חיים חדשים בקרב הדור האחרון הנה... בלשון קצרה וברורה יבאר סלוניםמסקי ויסביר לקוראים בפתיחתו זו את הצעדים הנועזים שעשתה האנושות מעת התפתחות המדע בקרב העמים הנאורים, האמצאות החדשות פרי חכמים וחוקרים שמטרתן לקרב את העמים הרחוקים זה מזה, כהרכבת ואניות-הקיטור, שהביאו מהפכה עד שנשתנו לפני האדם „כל סדרי מעשיו ופעולותיו בכל העמים והמדינות“; הביאו ברכה רבה למסחר וחרושת המעשה, עד שלאדם שעוסק במסחר ותעשייה מוכרח לדעת לשונות זרות, ואף אנגליה וצרפת העשירות „אשר החזיקו מאז כמעוז לשונם היותם גבירי הלשונות“ הקימו בתי-מדרש מיוחדים ללימוד לשונות זרות, ובאשכנז גם עוררו להמצאת לשון-המשותפת אחת לכל העמים. הוא עמד על מצב היהודים בארצות נאורות שעלו ברוב המעלה ואם כי שומרים הם על דתם, אבל גם „השכילו ללכת לרוח הזמן להבין בלשונות ומדעים, ואשר בלעדיהם לא מצאו חיל לעמוד בין הגוי אשר בקרבו הוא יושב“, ועובר למצבם השפל והעלוב של יהודי פולין אשר רובם „עוד יעמדו מנגד מגשת אל שערי המדעים ולחנך את בניהם על דרכי ההשכלה“, ומדגיש את „הכרח לימוד הלשונות והמדעים“ דבר אשר „רבים וכן שלמים מאמוני ישראל“ כבר הרבו לדבר על זה „בספריהם היקרים“.

חז"ס מקדיש סעיף מיוחד לעתונים העבריים שהתחילו להופיע באותם

* ראה בצרון, אייר, תשכ"ב (חוברת ה', כרך מ"ו).

הימים, אשר טובה רבה "צפונה בקרבם לתועלת העם", ומדגיש את עדיפות העתונים על ספרים, באמרו: "כי הספרים הם כמשמרות נטועים אצל בעלי האסופות, מכתבי העתים הם מתחלפים לפי העתים ומשתנים לפי הזמנים יום ליום יביעו אומר ודברים חדשים, והמון העם התאבים לחדשות ימצאו בהם ענינים שונים, יתענגו עליהם וישכילו על דבר אמת", וכו' וכו', ומסיים:

"ואנכי אשר מעודי היתה כל מגמתי להועיל לצעירי בני עמנו לסלול להם דרך אל החכמה, ולהאיר נתיב לכל דורשיה על-ידי ספרים שונים שחברתי, בידיעתי את התועלויות הרבות אשר תצמחנה בארצנו על-ידי מכתב עתי, נעתי חצני וניגשתי אל המלאכה הזאת, לסדר את מכתב עתי הזה אשר קראתיו בשם הצפירה, וידעתי אמנם כי לא נקלה היא עבודה כזאת להפיק רצון המון העם בארצנו, אשר דעותיהם שונות ומחשבותיהם מתחלפות, מה שיקרב האחד ירחיק זולתו; — והמסדר בטרם יורהו הזמן את הדרך הנכונה וסלולה בזה, יצטרך לשמור צעדיו במשעול צר לבל יטו אשוריו לימין או לשמאל, אבל אחשוב לנכון כי כמוני כמו כל הקוראים בארצנו יודעים מהקשיים האלו, וידונוני לכף זכות אם יראוני מתנהג בכבודות לפעמים. והנני מבקש מאת הסופרים הנכבדים הבאים בשערי הצפירה להביא מנחה לאחיהם מפרי תבונתם, איש איש ככרכת ידו מאיזה ענין שיהיה, כי ישימו לבבם גם הם לבל יהרסו להתרחק הלאה מן המטרה אשר הצבנו להם בהמודעה, ואם יהי' אלהים עמנו להנחנו בדרך אמת, נרחיב צעדינו ללכת ברחבה, וכל אשר ישים הזמן בפנינו אותו נשמור לדבר".

בדבריו אלה כבר סלל חז"ס את הדרך לקוראיו וקבע את אופיה של "הצפירה", גם זו של שנות השבעים והשמונים. לא להפיץ השכלה היתה מגמתו, כי-אם להפיץ חכמה ודעת. הוא שאף להוציא עתון מדעי פופולארי, שבו יאיר בעיקר את חשיבות המדע לתועלת העם ויסביר את טיב הטכניקה החדשה, ההמצאות והתגליות החדשות ולתת ידיעות שימושיות.

התפתחותו של חז"ס חלה בתקופת תחיית המדעים הכלליים בעולם הגדול, ששמץ ממנה, חדר גם בין יהודי רוסיה ופולין וגם חובשי בית המדרש אמרו לחכמה "אחותי את", ומהם גם הראו כשרונות וחריצות, חיברו ספרי מדע וספרים לעורר את תשוקת הדעת בעם, ואף הצטיינו כמהנדסים וממציאים. אף ר' מנשה מאיליא המציא כמה מכונות, מכונה לחרישה ומכונה לטחינת טבקי-הרחה. והיו עוד רבים כמוהו, ואין כאן המקום להזכירם. מסורת הגר"א לאחד את התורה עם המדע, היתה רווחת בעם. ובסלונסקי, שהיה בו משהו מר' מנשה מאיליא, בא הכשרון היהודי בתחום המושב על מילואו. אברך צעיר היה בבואו בפעם הראשונה לברלין עם חיבוריו. מכונות החשבון שלו ואמצאותיו, והוא לבוש קפוטה ארוכה כתלבושת יהודי רוסיה ופולין, בעל זקן ופאות, ודיבורו — גרמנית נשחתה, אבל הפתיע את אנשי המדע והחכמים היושבים בסוד האקדמיה, סופרים ועיתונאים והראש והראשון שבחבורה — אלכסנדר הומבאלד¹⁶, דבק בו לאהבה, וכל ימי שבתו בברלין התהלך עמו, והציגו לפני שרים ופרתמים ואף באוזני פרידריך וילהלם מלך פרוסיה הליל את סלונסקי ואמר להציגו לפניו¹⁷. גם

קנה לו חז"ס בברלין חבר, את אהרון ברנשטיין, בעל "ידיעות הטבע", שהיו בו כמה מסגולותיו של סלונמסקי. גם הוא תלמודי ותיק¹⁷, בן-רב, קיבל חינוך מודרני ומבית המדרש בפוזנא יצא להיות סופר, חוקר טבע, פופולריזטור וממציא. אולם היה ברנשטיין, גם פייטן ומספר¹⁸, פובליציסטן שערך עתונים יומיים פוליטיים, אבל היתה קירבת-רוח לשניהם. וייתכן שלהוצאת "הצפירה" הושפע חז"ס ממנו, ואמר לנסות — כברנשטיין — את כוחו בשדה העתונאות, ולוא גם עתונאית מדעית¹⁹. כשהתחילה "הצפירה" להופיע כבר היו קיימים שני עתונים עבריים ברוסיה: "הכרמל" ו"המליץ". גם "המגיד" שיצא בליק של פרוסיה נועד בעיקרו בשביל הקוראים ברוסיה, ושם היו רוב חותמיו. "המגיד" טיפל בעיקר בביאורי מקראות וגם האיר את התסבוכות המדיניות, והסקירה הפוליטית ו"על המדינות בו יאמר" היה "מסמר" העתון. ב"המליץ", שהיה עתון פרוגרסיבי ותוסס, שנשא את דגל ההשכלה ברמה ונלחם במורדי האור, תפסה "שאלת החיים" מקום בראש, ו"הכרמל" היה מוקדש לחכמת ישראל וחקירות בקדמוניות.

סלונמסקי רצה לתת עתון מוקדש לחכמת הטבע, עתון למדע, דוגמת העתונים שהופיעו בימים ההם באשכנז. לא שירה ולא פובליציסטיקה עניינו אותו, ואף לא ביאורי מקראות והחקירה בחכמת ישראל מסוג זה שבאו ב"המגיד" ו"הכרמל" משכו את לבו. בנוגע לשירה בכלל, אנו מוצאים ב"שאלות ותשובות", הן מכתבי המערכת, אשר בגליון הראשון, שתי תשובות: "להרב רפ"ז בעיר ק... שירים לא נוכל לקבל ממך"; לה' מ"ז כ"ט. אחת דברנו כי אין מקום לשירים ב"הצפירה", והוא חוזר בגליון ג' בשתי תשובות: "להמשכיל לאנ' בבראדי; שירים לא נקבל"; ה' ד"ר בקעס; מכתבך ראינו, ושירים אין מקום במכתבנו". עורך אחר, אולי היה צריך להתאזר בגבורה לסגור את הדלת בפני משוררים וחרוזנים, שבימים ההם צצו ופרחו, והיו מקדמים את הופעת כל עתון ב"צלצלי תרועה", בשירים שקולים ובלתי שקולים ועושים את העתון אכסניא קבועה לשיריהם וחרוזיהם. אולם חז"ס שלא היה לו שום תוש ליופי והבנה בשירה, גער בסופריו שלא יטרידו אותו בשירים, ונפטר מכל ה"עסק"...

אולם ידע סלונמסקי מה לקרב ומה לרחק. הוא לא היה מן המלומדים החנוטים, שדבר אין להם עם החיים, כי אם תוסס וער לצרכי עמו, ואף ידע לעשות את "הצפירה" עתון חי ולמשוך אליו את הקוראים. איש-מדע יושב באוהלה של תורה והוא גם עתונאי, לא היה חיזיון נדיר בימים ההם. גם טשנסי, עורך ה"טיימס" הלונדוני, היה חוקר עתיקות, גוי יודע תורה ויודע עברית, ועוסק בחכמת ישראל²⁰, והוא ידיד לסלונמסקי ועומד אתו בחליפות-מכתבים²¹. באותן "שאלות ותשובות" שבגליון א' יכתוב חז"ס: "חדשות ומועילות נקבל באהבה"; וחוזר על דברים אלה בתשובה למשורר הברדאי, אשר בגליון ב': "דברים מועילים וחדשים הננו לאספם באהבה". וכן הוא עונה בגליון ו' לסופר מתחיל אחד: "לר"ש מ"ק בדובנא"²²: "היודע לחשוב בחשבון הנשגב, היא שאלה נקלה, ולאינו מביין לא ייתכן לשאול, ויתר דברך אינם נכונים אל מכתבנו, שלח לנו מאמרים יקרים ונאספם באהבה". הוא ידע את רוח הקוראים שהיו אמונים על התלמוד ואשר

את ידיעותיהם בתכונה שאבו מספרי מחברים תורניים ובמדע — מ"ספר הברית" וספרים דומים לו, אבל כבר נתבגרו במידה ידועה והם משתוקקים ל"מלה חדשה" במדע והבנה בדרכי תבל, והוא רצה לקרבם את ה"שכל הפשוט" לא במליצות ובמאמרים מדברים בשבח ההשכלה וידיעת העולם, כי"אם לדבר אליהם, בין בעניני תכונה ומדע הטבע ובין בחדשות ילדי יום, בלישנא קלילא ופשוטה. "אם תאבה להודיענו מאת אשר נעשה ברור לך דרך קצרה", יורה לאחד מסופריו ב"שאלות ותשובות" אשר בגליון "ב". "הצפירה" היתה לפיכך כ"קתדרא מדעית ללמוד ממנה חכמה ודעת, וחז"ס היה הריקטור", לפי ביטוי של יצחק סובאלסקי²³.

"הצפירה" לא פתחה את גליונותיה במאמרים ראשיים או סקירה מדינית, כי"אם ב"פקודת הממשלה" או ב"חדשות", רובן מחיי היהודים בארצות שונות ומיעוטן — כלליות, ואלו ואלו הכילו גם חדשות ואינפורמציה מהנעשה בשדה המדע והטכניקה, אמצאות חדשות וכיוצא בזה. ואם הצטיין יהודי באיזה מקצוע מדעי, ספרותי או אמנותי, היה חז"ס מביא את הידיעה בהדגשה מיוחדת. כך יקדיש מלים בגליון הראשון על אמצאת היהודי מישקובסקי יליד פולין לשיכלול האווירון, בהסבירו לקוראים; "כל איש אשר המצאת כדור הפורח באוויר (לופט" באַלאַן) לא מוזרה לו, ידע כי חכמי הזמן לא הגיעו עוד אל השלמת ההמצאה הזאת, למשול בהכדור כאוות נפשם, להטותו ולהגיעו אל המקום אשר יהיה חפצם ללכת, עוד קצרה יד שכלם לתת בים האוויר דרך וברוח עזה נתיבה, אך אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת, שמה יסוב הכדור בלכתו, ולפעמים נשאו הרוח אל אחת הבקעות והגאיות המדברה, או השליכו במצולות הים, לדאבון רוח מנהיגו. אולם לפי דברי מכתבי העתים, הצליח זה מקרוב אחד מאחינו, יליד ארץ פולין ה' מישקאָווסקי שמו, לחדור אל עומק הדבר, למצוא את הדרך הישרה שיבור לו האדם בנטיית הכדור" וכו' וכו'. וכן יסופר בידיעה מווארשה בגליון ב': "המיטיב נגן על נבל איזידאָר לאַטטא, הנודע לשם ולתפארת בחכמת המוזיקה, השכיל למצוא חן בעיני הנסיך הגדול זאקסן-איימאר, זה ימים לא ספורים, ויכבדהו בשם מנצח בנגינות בחצר מלכותו (האף ווירטואז), ומשכורת כבוד (פענסיאָן) יותן לו מאוצרו. המנגן הזה, הנהו יליד עירנו, ועוד בימי ילדותו, הראה לדעת, כי חננו הטבע בכח נפלא למשוך אחריו לבות השומעים בנגינותיו הנעימות; נכבדי קריתנו ואציליה, שלחוהו על הוצאותיהם פאָריזה, לשמוע לקח בבית הקאָנזערואַטאָריום לחכמת המוזיקה המפואר אשר שמה, וחפצם הצליח בידם, כי עתה שמחו מיטיביו לראות כי לפני מלכים ורוזני ארץ יתייצב".

"פקודת הממשלה", כהחדשות, היו כתובות בקצרה, בבחינת "מועט מחזיק את המרובה", ומכוונות לתועלת הקוראים מבחינה מעשית. הפקודות בגליון הראשון הן על דבר רשיון הממשלה ליהודים מדופלמים כרופאים וכירורגים, או מי שגמר את חוק לימודיו באוניברסיטה באיזה מקצוע שהוא, שיוכל "לשרת בכל כהונת המדינה" וגם לעסוק במסחר ולגור בכל ערי המדינה; ועל יחס הממשלה ליהודים עובדי-אדמה ואסיפת הרבנים מטעם הממשלה. החדשות סודרו

לפי ארצות. בראשונה תבואנה הידיעות מווארשה, ואחר-כך מצרפת, גרמניה, איטליה ושוודיה²⁴. הידיעה מפאריז היא על פטירת הרב שמואל כהן, מייסד „ארכיב איזראעליט” ועורכו, ופרטים לתולדותיו ועבודתו כסופר ומורה. הידיעות מווארשה באו, על-פי-רוב בראש הגליון, ויש שהיה חז”ס מגיב בהן על ענינים הנוגעים לצורכי הכלל או על הצטיינות היהודים במסחר ותעשייה. החדשות תפסו את מחצית הגליון, וכללו ידיעות מרוב ארצות אירופה, אפריקה ואסיה. גם מ„ארץ הקדושה” הובאו ידיעות מעניינות על מצבם הדחוק של היהודים שם, בית תלמוד התורה ובנין בית-הכנסת הגדול בירושלים. גם מאמריקה באו כמה ידיעות על הצטיינות היהודים במלחמת האזרחים, פטירת רבי-החובל פיליפ לוי, על המצב החברתי של היהודים בניו-יורק, ועל התגיירות נוצרים במספר רב. הידיעות מניו-יורק הן קצרות, אבל בגליון י”ז הביא חז”ס מאמר מלא-ענין לקוח מ„איזרא-עליט” המייצג. על חיי ישראל בסאן-פראנציסקו, והוא חשוב כחומר לתולדות התיישבות היהודים שם.

15. להולדת הע”ח של הומבאלד, חיבר סלונמיסקי, לבקשת פרנסי קהילת ברלין, את תולדות הומבאלד („אות זכרון לאלכסנדר פאן הומבאלד ביום מלאת לו שמונה ושמונים שנה. קורות ימי חייו, מסעיו וספריו”). בשנת תרל”ד יצא שנית בווארשה, עם הוספות והערות, ובשנת תרמ”ה במהדורה שלישית.
16. ראה על זה את מאמרו של פרישמאן על חז”ס ב„ספר היובל של „הצפירה”.
17. הוא פירסם מאמר „ביאור מאמר בתלמוד” (בסוגיא דטיפת חלב, חולין ק”מ), ב„הצפירה” הברלינית שנה ב’, גליון 2, (כ”ט טבת, תרל”ה).
18. הוא מחברם של הסיפורים „מנדל גבור” ו„פייגלה מגיד”.
19. אינני חושב שקינאת סלונמיסקי בצדרכים ו„המליץ” שלו, הביאה את סלונמיסקי להוציא את „הצפירה”, כפי שהז”ר שמעון ברנשטיין כותב במאמרו „חיים זליג סלונמיסקי ואלכסנדר הלוי צדרכים”, ב„ספר היובל של הצפירה”. קינאת הסופרים ביניהם, ביחוד מצד ארז, והסכסוכים שגרמה קנאה זו, היו מסביב להוספה המדעית ל„המליץ”, שיצאה בתמיכת „חברת מפיצי השכלה” בעריכת חז”ס. נראה שהדחיפה להוצאת „הצפירה” ניתנה לו מן החוץ.
20. הוציא את „מחברת איתאל” לר’ יהודה אלחריזי, מכתביד אוכספורד. לונדון, תרל”כ.
21. בכתיבדות זו עם חז”ס, פנה אליו סקולוב בימי הפרעות בראשית שנות השמונים, שיגיב ב„טיימס” על מעשה הפרעות ויעורר את דעת הקהל באנגליה לטובת היהודים.
22. לר’ שלמה מאנדלקרן בדובנא.
23. בוכרונותיו ליובל „הצפירה” בעתונו „היהודי” שנה ט”ז, גליון י”ז (ח’ איר, תרע”ב).
24. נקראות לא בעברית, כיאם פראנקרייך, דייטשלאַנד ואיטאַליען.

(הסוף בחוברת הבאה)